

छत्रपती राजर्षी शाहु महाराजांचे शैक्षणिक योगदान**प्रा. शिवाजी लक्ष्मण नागरगोजे***कला महाविद्यालय, नांदुरघाट ता. केज जि. बीड***प्रस्तावना :-**

आधुनिक भारताचा इतिहासात छत्रपती राजर्षी शाहु महाराजाचे कार्य सुवर्ण अक्षरांनी लिहून ठेवावे एवढे महत्वाचे आहे. छत्रपती राजर्षी शाहु महाराजांनी आपल्या संस्थानात (करवीर) शैक्षणिक, सामाजिक, आर्थी, धार्मिक, क्रीडा इ. क्षेत्रात सुधारणा करून लोककल्याण करण्याचा प्रयत्न केला.

छत्रपती राजर्षी शाहु महाराजांनी हे ओळखले होते की, कुठल्याही समाजाचा सर्वांगीण विकास करावयाचा असेल तर शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही. शाहु महाराजांची तीव्र इच्छा होती ही मनिषा फलद्रुप होण्यासाठी प्रजा सुशिक्षित असणे अगदी आवश्यक आहे. साहजिकच सर्वांगीण प्रगतीचा पाया, सामाजिक परिवर्तनाचे माध्यम, प्रशासकीय सुधारणांपूर्वीची आवश्यक बाब म्हणून शिक्षणाला समाजात अत्यंत महत्वाचे स्थान अशा प्रमुख सुत्रांची खुणगाठ छत्रपती शाहु महाराजांनी पक्की बांधली असल्याने त्यांनी शिक्षण क्षेत्रात आमुलाग्र सुधारणा घडवून आणण्यासाठी अग्रक्रम दिला.

जनतेच्या विविध विभागामध्ये शैक्षणिक दृष्ट्या प्रचंड तफावत होती. कारण अल्पसंख्य ब्राम्हण समाज तेवढा शिक्षित होता आणि संख्येने मोठा असलेला ब्राम्हणेत्तर समाज मात्र बहुतांशी निरक्षरच राहिला होता. ही भयानक परिस्थिती बदलण्याचे आव्हान छत्रपती शाहु महाराजांच्या पुढे होते आणि या आव्हानाला समर्थपणे तोंड देण्यास त्यांनी राज्य सुत्रे हाती घेतल्यापासून सुरुवात केली व हे कार्य आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत चालू ठेवले.

छत्रपती राजर्षी शाहु महाराजांचे शैक्षणिक योगदान :-

१. करकीर्दीच्या पहिल्या वर्षीच शिक्षण क्षेत्रातील प्रचलित परिस्थितीचा आढावा घेऊन त्यात प्रगती सुचविण्यासाठी 'शिक्षण सुधारणा समिती' ची स्थापना केली.
२. कोल्हापुर संस्थानासाठी इ.स. १९१७ साली "प्राथमिक शिक्षण मोफत आणि सक्तीचे करणारा कायदा" केला यासाठी एक लाख रुपये खर्च करण्याचा निर्णय महाराजांनी घेतला. त्यापैकी ८० हजार रुपये दरबारी खजिन्यातून खर्च करण्यात आले.

३. बहुजन समाजाच्या व गरिब घराण्यांतील विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्त्या, पारितोषीके, नादाच्या आदि स्वरूपात शैक्षणिक सवलती उपलब्ध करून दिल्या.
४. शिक्षणावर होणाऱ्या वाढत्या तरतुदी करण्यासाठी खास 'शिक्षणकर' बसविण्यात आला आणि करवीर संस्थानातील अधिकारी, जहागिरदार व सधन व्यक्ती यांजवर आणि प्रत्येक घरावर तो कर लावण्यात आला.
५. मुलींच्या शिक्षणाची वाढ करण्यासाठी विविध उपाय योजण्यात आले. मागासलेल्या वर्गातील विद्यार्थ्यांनीच्या राहण्या-जेवणाची मोफत व्यवस्था दरबारातर्फे १९१९ सालापासून करण्यात आली.
६. प्राथमिक व माध्यमिक शाळांची संख्या वाढवली.
७. शाळांतील अभ्यासक्रमांची जाणिवपूर्वक पुनर्रचना करण्यात आली.
८. देवस्थानांनी शिक्षण कार्याला सर्वतोपरी साहाय्य करावे. यासाठी खास जाहिरनामा काढण्यात आला.
९. अस्पृश्यांच्या मुलांसाठी असलेल्या स्वतंत्र शाळा बंद करण्यात आल्या.
१०. ग्रंथालयांना अनुदान देण्याची पध्दत सुरु करून गरीब विद्यार्थ्यांना ग्रंथ पुरविण्यासाठी 'पुस्तक पेढी योजना' आखण्यात आली.
११. मुलांना लष्करी शिक्षण देण्याच्या हेतूने एक 'इन्फंट्री स्कूल' सुरु केले.
१२. हुशार विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण घेण्यासाठी व स्पर्धात्मक परिक्षा देण्यासाठी परदेशी पाठविण्यात आले.
१३. मुलांना तांत्रिक शिक्षण देण्यासाठी 'टेक्निकल इन्स्टिट्यूटची' वाढ करण्यात आली.
१४. प्रत्येक गावात शाळा काढून ती सुस्थिर करण्यासाठी 'वतनदार शिक्षक' योजना १९१२ साली सुरु करण्यात आली. त्यातील अडचणी लक्षात घेऊन १९१७ साली तिच्या ऐवजी 'पगारी शिक्षक' योजना अंमलात आणली.
१५. कोल्हापुरच्या मॅट्रीकच्या परिक्षेचे सेंटर १९१९-२० साली दरबारच्या प्रयत्नाने व स्वखर्चाने सुरु करण्यात आले.
१६. राजाराम कॉलेजमध्ये मुलींना फी माफ करण्यात आली.
छत्रपती शाहू महाराजांनी पंचगंगेच्या काठी प्रवाहात केलेले हे 'ज्ञान गंगोत्रीचे' पाणी असेच अखंड वाहात जाऊन सर्वांचे जिवन मंगलमय व समृद्ध झाले.

निष्कर्ष :-

१. छत्रपती शाहू महाराजांनी स्त्रियांच्या शिक्षणावर भर दिलेला दिसून येतो.
२. अनेक शैक्षणिक संस्थांना सढळ हाताने मदत केली.
३. वेगवेगळ्या जाती धर्माच्या विद्यार्थ्यांसाठी वेगवेगळ्या बोर्डिंग काढल्या.

४. राजर्षी शाहू महाराज शिक्षण तज्ञ होते.
५. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांनी प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे करण्यासाठी कायदा केल्याचे आपणास दिसून येते.
६. देवस्थानासाठी दिले जाणारे रुपये त्यांनी शिक्षणाकडे वळविले.
७. शाहू महाराजांनी परदेशात शिक्षण घेण्यासाठी अनेक तरुणांना मदत केली.
८. महात्मा फुले यांचा शिक्षणाचा वारसापुढे राजर्षी शाहू महाराजांनी पुढे चालविला.
९. छत्रपती शाहू महाराजांची प्रेरणा घेऊन डॉ. पंजाबराव देशमुख आणि कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी शिक्षणाचे काम निःस्वार्थपणे केले.

संदर्भ ग्रंथ सुची :-

- भोसले एस.एस. राजर्षी शाहू : काल, विचार आणि कार्य, कोल्हापुर १९७५
- साळुंखे, पी.बी. राजर्षी शाहू गौरव ग्रंथ, मुंबई १९७६
- लोकराज्य, राजर्षी शाहू महाराज राज्य रोहन शताब्दी विशेषांक १ ऑगस्ट १९९४ विविध लेख
- डॉ. पवार जयसिंग राजर्षी शाहू महाराज स्मारकग्रंथ, म. इति. प्रबोधिनी कोल्हापुर प्रथम आवृत्ती, २९ मे २००९
- घाडगे रा., राजर्षी शाहूंच्या स्फुर्तीकथा, चैतन्य प्रकाशन कोल्हापुर, प्रा.आ. २१ ऑक्टोबर २००६
- शिंदे श्री.ल.विजयी मराठा, राजर्षी शाहू खास अंक १९२३, विजयी मराठा प्रकाशन कोल्हापुर, द्वितीय आवृत्ती २६ जुन २००७.
- कीर धनंजय, राजर्षी शाहू छत्रपती पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई -२००९.